

לקראת ריבונות חינוכית חדשה

נייר עמדה לרגל כנס תל אביב ה-9 לחינוך מתקדם

”כי הגיע הזמן שאנשי חינוך יקבעו את סדר היום החינוכי ולא יהיו נושאי דברם של ממסדים וקבוצות עניין...”

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים
מאי 2014

לקראת ריבונות חינוכית חדשה

נייר עמדה לרגל כנס תל אביב ה-9 לחינוך מתקדם

צוות כתיבה

פרופ' נמרוד אלוני

ראש המכון לחינוך מתקדם וקתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי

ד"ר קובי גוטרמן

ראש התכנית לפיתוח והכשרת מנהלים

ד"ר נורית דביר

חינוך ופדגוגיה, מכללת סמינר הקיבוצים ומכון מופ"ת

ד"ר הדס דקל

ראש המחלקה לחינוך גופני ותנועה

ד"ר תמר קטקו

ראש תכנית רג"ב למצטיינים

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

מאי 2014

לקראת ריבונות חינוכית חדשה

נייר עמדה לרגל כנס תל אביב ה-9 לחינוך מתקדם

מבוא

את מי משרתים אנשי החינוך וההוראה? בחינת ההיסטוריה של האנושות בכלל ושל המאה העשרים בפרט מספקת תשובה לא מעודדת: על פי רוב משרתים המורים אדונים רבים – פוליטיים, דתיים וכלכליים – שרואים באדם אמצעי ולא מטרה. במקום שהמורים והמחנכים יתמסרו לטיפוחם הנאות והמלא של הדורות הצעירים ויהיו אלה שמנהיגים את סדר היום החינוכי, הם מתפקדים בדרך כלל כצינורות פסיביים למדיניות השלטון ומשמשים נושאי דברם של ממסדים חברתיים וקבוצות אינטרס. הם אינם מוצבים בראש המנהיגות החינוכית, אלא מדומים לזנב שבעלי הדעה בחברה נוהגים "לכשכש" בו (ובישראל, כידוע, מובילי הדעה בחינוך מתחלפים חדשות לבקרים).

אנו סבורים שסדר דברים זה הוא מעוות ושאת מחירו משלמים כולנו. נשווה לנגד עינינו את קורות האנושות במאה השנים האחרונות, ומיד יתברר לנו עד כמה היא זה בלתי אחראי מצד המורים והמחנכים להפקיר את הצעירים ללא כלים נאותים של אוריינות ביקורתית ותרבותית שתגן עליהם מפני בעלי הכוח וקבוצות האינטרס. בתקופה זו ידעה האנושות משטרים שפעלו בשיטתיות ובשיתוף פעולה של מערכות החינוך כדי לעוות את עיני הציבור כלפי עוולות המציאות ולשמור אותו בור ונחשל; לתכסס את תודעת הציבור, לשבש ולעקם אותה עד כדי השלמה עם אבסורדים מוחלטים, או בלשונו של אורוול – "בערות היא כוח, חירות היא עבדות, מלחמה היא שלום". התוצאה הייתה קטסטרופלית: למעלה ממאה מיליון קורבנות ועוד מיליונים שנידונו להגליה, לנכות, לשעבוד, להשפלה ולאפליה.

הכנעת המורים והמחנכים משפיעה על חיינו לא רק בענייני הרג, עריצות ודיכוי, אלא שהיא גם גובה מחיר בדמותן של רעות נוספות כגון הרס הסביבה הטבעית, הרחבת הפערים החברתיים, הנצחת מעגלי העוני והשתלטות תרבות הרייטינג, הצרננות והסלבריטאות על כל חלקה טובה של תרבות רצינית, איכותית ומאתגרת. גם המרחב הפדגוגי והבית ספרי ניזוק ביותר בעקבות דיכוי האוטונומיה הפרופסיונלית של המורים והמחנכים: את בתי הספר עיצבו

במקום שהמורים יתמסרו לטיפוחם של הדורות הצעירים ויהיו אלה שמנהיגים את סדר היום החינוכי, הם מתפקדים על פי רוב כצינורות פסיביים למדיניות השלטון ומשמשים נושאי דברם של ממסדים חברתיים וקבוצות אינטרס.

כבתי חרושת לציונים, לתוכני הדעת עשו "סטנדרטיזציה תפוקתית", את המורים גימדו לכלל טכנאי הוראה, ומהתלמידים מנעו את חדות הילדות, את הלמידה המשמעותית ואת פוריות הרוח החקרנית, הפרשנית, היוצרת והביקורתית. לנוכח רעות שכאלה יכולים אנשי החינוך "לשבת על הגדר" או, גרוע מכך, להיות משתפי פעולה. אך אפשר גם אחרת: אנשי חינוך והוראה שמתייצבים נכוחה להכשיר את הצעירים והצעירות לבגרות אינטלקטואלית, מוסרית ופוליטית, שמכוחה יוכלו למנוע את צמיחתן של הרעות הללו ושל פגעי ההרס והאומללות שבאים בעקבותיהן.

פרשת המורה אדם ורטה מקריית טבעון היא דוגמה בולטת מן העת האחרונה לזלזול באוטונומיה החינוכית ולרמיסת כבודם של מורים. די היה בתלמידה אחת שגישה לאומנית-כוחנית – שלא מוכנה לסבול דיבורים "נגד המדינה" – כדי להביא את המורה לסף פיטורים ולאיומים על חייו. ימים רבים של ציד מכשפות נדרשו עד שהתבררו הדברים: ראשית, שהמדיניות הרשמית של משרד החינוך מאפשרת ומעודדת (ולא אוסרת, כפי שטענה התלמידה) הבעת עמדות עקרוניות (לא מפלגתיות) בתחום הערכי והפוליטי; שנית, שעמדותיו בעניין מוסריות צה"ל לא היו נחרצות אלא מאתגרות; שלישית, שהקפיד בכיתתו על כבודם של כלל התלמידים וקיים אקלים אינטלקטואלי, פלורליסטי וסובלני; ורביעית, שאלה שערכו את השימוע לאדם ורטה לא היו מומחים בעלי מוניטין בתחום הנידון.

לא פחות מדאגיה בעניין זה היא ההתערבות הבוטה לאורך השנים של המסד הפוליטי בקביעת המעמד הלא שוויוני של הזרמים החינוכיים, בהפעלת לחץ על מנהלים להתיר כניסה של קציני צה"ל לבתי הספר כ"מחנכים לערכים", בצנזורה על ספרי הלימוד בהיסטוריה ובאזרחות, בהנחיות השוללות מתן ביטוי לנרטיב הערבי-פלסטיני ובפיטורים מן הזמן האחרון של המפמ"ר ללימודי אזרחות.

על רקע רמיסת האוטונומיה של אנשי החינוך והאין אונים הפדגוגי, בנייר עמדה זה **אנו קוראים למהפך בדימוי העצמי הפרופסיונלי שלהם ולכינונה של ריבונות חינוכית חדשה**. בבסיס הצעתנו עומדת ההכרה שבדומה

מהפכה בזהות המקצועית ובהגשמה העצמית של אנשי החינוך וההוראה

לתפיסת השליחות המקצועית והזהות הפרופסיונלית של רופאים, פסיכולוגים, משפטנים ועובדים סוציאליים, גם אנשי החינוך וההוראה יראו את עצמם לא כסוכני קברות פסיביים של בעלי הכוח בחברה ובתרבות, אלא כמובילים אוטונומיים של שליחותם המקצועית ותחומי התמחותם. ובמילים מפורשות, על המורים והמחנכים לשחרר את עצמם מן ההתניה המסורתית של נאמנות עיוורת למסד הדתי, לשלטון הפוליטי, לסנטימנט הלאומני או לתחרות הכלכלית, ובמקום זאת יתייצבו בנחישות לצד הדורות הצעירים: יעניקו קדימות עליונה לשלומם, כבודם ורווחתם; ידאגו להתפתחותם התקינה של הצעירים ויקדמו אותם לחיים אוטונומיים ומלאים של משמעות, הגינות, הגשמה עצמית ושותפות פורייה במעגלי החברה, האזרחות והתרבות.

את מימושה של מהפכה זו בדבר הגשמת הזהות הפרופסיונלית של אנשי החינוך וההוראה ניתן להציג בנוסחה הבאה – **אנשי חינוך והוראה יגבשו את עמדותיהם ודפוסי עבודתם מתוך זיקה ליסודות הבאים:**

1. **יסוד אוניברסלי של אתיקה הומניסטית**, שבמרכזה המחויבות לכבוד האדם, לשוויון ערך האדם, לפיתוח והגשמה מיטבית של הכישורים הגלומים בכל אחד ואחת – בצד השתלבות פורייה והוגנת במעגלי החברה והתרבות.
2. **יסוד אוניברסלי של מומחיות פדגוגית**, שבמרכזה הידע הצבור בתחומי ההוראה, הבריאות, הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה, הפילוסופיה ושאר תחומי הדעת והמעשה אשר יש בהם כדי לתרום לשלומם ולהתפתחותם של צעירים וליכולתם להנהיג חיים אוטונומיים, מלאים והגונים.
3. **יסוד פרטיקולרי של המורשות התרבותיות והנורמות החברתיות** המכוננות את הזהות המובהקת של קבוצות ההשתייכות של התלמידים – למשפחה, לקהילה, לעם, ללאום ולמדינה.

שלושה עיקרים אלה – על פי תוכנם ובסדר ההיררכי שבו הוצגו לעיל – הם בעינינו תנאי הכרחי לשיקום הריבונות החינוכית, אך בשום מקרה לא תנאי מספיק. עמדתנו היא שכדי לקדם את המורים מן הסמכות הפורמלית אל הסמכות המהותית – כמומחים לחינוך אשר אמונים על מלאכת טיפוח הדורות הצעירים לחיים טובים, מלאים והגונים – נדרשים עוד תנאים רבים. לא כאן המקום להרחיב ולפרט, ועל חלק מהדברים נעמוד בהמשך, אך די אם נציין שכדי שיהיו כשירים לחנך, עליהם בראש ובראשונה למצוא עניין בחינוך: לבחור בחינוך מתוך מוטיבציה פנימית וכביטוי של ייעוד אישי והגשמה עצמית. שנית, הם עצמם אמורים להיות מחונכים: עלינו לזמן להם את התשתיות והכלים, לאפשר להם תנאים של חיבה וצמיחה, לאתגר אותם בסטנדרטים גבוהים, להרחיב את האוטונומיה המקצועית שלהם ולהעצים אותם בהתפתחותם האישית ובבניין שדרתם המקצועית. כי בחינוך, כידוע, מופת אישי (רגשי, אינטלקטואלי, מוסרי ואזרחי) בשילוב עם אישיות שופעת, מעוררת השראה, דיאלוגית, אכפתית, אמפתית, מעשירה ומעצימה – כל אלה הם מן המידות הטובות המקצועיות שכולנו מצפים מהמורים ומן היסודות לסמכות ולריבונות של אנשי החינוך בטיפוח אישיות התלמידים, השכלתם ואופיים.

את בתי הספר עיצבו כבתי חרושת לציונים, לתוכני הדעת עשו "סטנדרטיזציה תפוקתית", את המורים גימדו לכלל טכנאי הוראה, ומהתלמידים מנעו את חדוות הילדות, את הלמידה המשמעותית ואת פוריות הרוח החקרנית, הפרשנית, היוצרת והביקורתית.

המקום שממנו מחנכים

לכל אחד ואחת נקודת מבט ייחודית המותנית בתרבות ובאישיות. לאנשי חינוך והוראה, כמו לאנשי פרופסיות אחרות, יש גם נקודת מבט שליחותית ומקצועית משותפת. זהו המקום שממנו הם מדברים ופועלים, ההיגיון המכוון והמצדק של השירות האנושי והציבורי שעליו הם מופקדים.

האומנם יש למורי ישראל "מקום פרופסיונלי" כזה שאליו הם יכולים להתחבר, ממנו לשאוב ולאורו לפעול? בצער, עלינו לקבוע ש"המקום" הזה בקרב מורי ישראל ערטילאי יותר מממשי וקישוטי יותר ממשמעותי. כדי שיתקיים "המקום" הזה ברמת החינוכית הנאותה נדרשת הפנמה משמעותית של עיקרי האתיקה המקצועית (דוגמת העקרונות שהוצגו לעיל) ושל מופתים חינוכיים של חזונות והגשמות – שני יסודות שכמעט אינם בנמצא בתודעה הפרופסיונלית המקומית. קוד אתיקה מקצועית בחינוך פשוט עדיין אינו קיים במחוזותינו – לא כמסמך רשמי ולא כחומר לימוד תשתיתי בהכשרת המורים. ואשר למופתים של חזונות והגשמות, תחום זה נדחק לשוליים מפני המרוץ התמידי אחר תפוקות לימודיות בסטנדרטים מדידים (מיצ"בים, בגרויות ומבחנים בינלאומיים).

על המורים לשחרר את עצמם מן ההתניה המסורתית של נאמנות עיוורת לממסד הדתי, לשלטון הפוליטי, לסנטימנט הלאומני או לתחרות הכלכלית, ובמקום זאת להתייבב בנחישות לצד הדורות הצעירים: לדאוג להתפתחותם התקינה ולקדם אותם לחיים אוטונומיים ומלאים של משמעות, הגינות, הגשמה עצמית ושותפות פורייה במעגלי החברה, האזרחות והתרבות.

בכל תחום ופרקטיקה – דוגמת נגינה, מחול, מדע, רפואה, ספורט, בישול או קולנוע – היכרות עם המעולה, המשובח או המופתי היא תנאי הכרחי להתפתחות והשתפרות. אפשר היה לצפות שמדיניות החינוך בישראל תדאג לטיפוח תודעה פרופסיונלית עשירה ברפרטואר של חזונות והגשמות מופתיות: הוגים ומגשימים שמלווים את המורים כ"חברים לחיים" ומשמרים אצלם זיכרון חי של מעלות חינוכיות דוגמת פתיחות דעת, יושר אינטלקטואלי, נדיבות רוח, חשיבה אוטונומית, דמיון יוצר, חוש צדק, רגישות מוסרית, כושרי הבחנה, איתנות אופי, ביקורת עצמית, אותנטיות אישיותית, טוב טעם, אמפתיה, הגינות וכיוצא באלה. אך כאמור, באין טיפוח של ריבונות חינוכית ואוטונומיה מקצועית נותרת רק טכנאות הוראתית – והיא טובה דיה למטרות הבנאליות של הישגיות לימודית וקונפורמיות חברתית.

על דרך החיוב נציין בקצרה כמה דוגמאות מופתיות של חזונות והגשמות חינוכיות – מן הסוג שמכוונן את מסגרת ההתייחסות, ההקשר או המקום שאליו איש החינוך יכול לפנות כדי לגבש את עמדותיו ולשקול את מעשיו. דוגמה מופתית אחת המוכרת לכול היא

זו של **יאנוש קורצ'אק**, אשר בדומה למרבית הוגי החינוך, וכמו נייר עמדה זה, מציג זה בצד זה את "המקום שממנו מחנכים" ואת הגורמים החיצוניים העוינים והכובלים. בספרו "**איך לאהוב ילד**" דרש מן המחנכים "להבטיח לילדים את חופש ההתפתחות ההרמונית של כל כישורי הנפש, לדלות את מלוא הכוחות הגנוזים, לחנך לכיבוד הטוב, היופי והחירות", אך בעיניים פקוחות זיהה את המכשלות החברתיות: "המדינה תובעת פטריוטיות מדינית, הכנסייה תובעת אמונה כנסייתית [...] כולם דורשים בינוניות והכנעה [...] ואת החזק מדי ישברו, את השקט ידרסו, את חורש המזימות ישחדו לעתים, ואת דרכו של העני יחסמו תמיד".

כמו קורצ'אק, שמחבר רבים מאתנו אנשי החינוך למקום שממנו אנחנו מבקשים לחנך ומזכיר לעצמנו מניין אנחנו באים ולאן עלינו ללכת, רבים לפניו ורבים אחריו יכולים לשמש משאב שלא יסולא בפז לבניית השדרה הפרופסיונלית ולפיתוח תבונת המעשה החינוכי. גם אם קצרה היריעה מלהציג את המופתים החינוכיים הללו, חשוב שלנגד עינינו יעמדו האיכויות הפדגוגיות שגלומות בקלאסיקות של התרבויות העתיקות ובמשנות החינוכיות של הוגים והוגות במחשבת החינוך. נזכיר לדוגמה בתמציתיות רבה את חוש הצדק והלהט המוסרי של נביאי ישראל ואת אידיאל החיים התבוניים של הפילוסופים היוונים; את השמירה על רוחם החופשית של התלמידים על פי מונטיין ואת דרכי החינוך הטבעי לפי רוסו; את קאנט שאתגר את המורים להתמסר לקידום התלמידים לשלמותם האנושית, ואת ניטשה שאתגר את התלמידים להעניק סגנון לאישיותם; את פירמידת הצרכים של אברהם מאסלו ואת שלבי ההתפתחות המוסרית של לורנס קולברג; את החינוך הדיאלוגי על פי מרטין בובר ופאולו פריירה, ואת השילוב של אותנטיות, אכפתיות וצדק חברתי אצל מקסין גריין ונל נודינגס.

תשתיות חינוכיות אלה ורבות כמותן מבטאות את ניסיונם של הוגים והוגות לאורך ההיסטוריה להעמיד איכויות חינוכיות "נטו"; כאלה שאינן משועבדות לאינטרסים של הממסדים הפוליטיים וקבוצות העניין, אלא מנסות להצביע על המוטיבציות הפנימיות לעשייה החינוכית (כסוג של שליחות והגשמה עצמית), על המעולות והנאצלות שבתכונות בני האדם, ועל הדרכים לטפח אותן בעשייה החינוכית. ואולי הקולע ביותר לענייננו הוא **מחבר ספר תהילים** שמנסח בתמציתיות מופלאה ובמטפורה נטורליסטית את מהותו של המחנך האמיתי המייחל בכל לבו ועושה כפי יכולתו כדי שיהיה תלמידו "כעץ שתול על פלגי מים, אשר פרוי ייתן בעתו, ועלהו לא ייבול, וכל אשר יעשה יצליח" (תהילים א, ג).

אם מקובלת עלינו התפיסה המזהה בשליחות החינוכית את הדאגה לשלומם של הצעירים, להתפתחותם התקינה ולקידום לקראת חיים אוטונומיים ומלאים של הגינות, הגשמה עצמית ושותפות פורייה במעגלי החברה והתרבות; ואם תקפים בעינינו שלושת העיקרים המנחים של אתיקה הומניסטית, מומחיות פדגוגית ומורשות

מוקדים רעיוניים וערכיים למנהיגות חינוכית עכשווית

תרבות מקומיות; וכשנגד עינינו מקורות ההשראה המורשתיים בהגות החינוכית – אלה שהוצגו לעיל ודומיהם – דומה כי מנהיגות חינוכית ראויה בת זמננו נדרשת להתמודד עם כמה

בעיות רעיוניות וערכיות המאפיינות את עידננו הגלובלי. להלן הצעה לחלוקה אפשרית של האתגרים החינוכיים שעל כולנו להירתם אליהם במעשה החינוכי העכשווי.

מן הראוי שמורים יגבשו את שדרתם הפרופסיונלית לאור היסודות האוניברסליים של אתיקה הומניסטית ומומחיות פדגוגית, והיסוד הפרטיקולרי של מורשות תרבותיות ונורמות חברתיות.

המוקד הראשון עניינו חינוך לשלום ומיגור האלימות, לשכנות טובה, לחיים משותפים ולהרמוניה חברתית. על רקע ההיסטוריה הרצחנית והמבישה של האנושות נדרשת התגייסות מְדִידת ונחרצת: לגדל צעירים שיפרחו בחייהם ולא עוד שיניחו פרחים על קבריהם. תפקיד החינוך (בלשונו של צבי לם) הוא לא רק לחבוש את פצעי המלחמה שהייתה אלא להכשיר את הדורות הצעירים לבשלות אינטלקטואלית, רגשית ומוסרית שמכוחה יוכלו למנוע את התפתחותם של הגורמים שעלולים להוליד את המלחמות הבאות. נכון שנאמר "שלום שלום, ואין שלום" (ירמיהו ויחזקאל); ונכון שכולם מדברים על שלום ונמנעים מדבר על צדק (כדברי השיר של מוקי); ונכון שכולם נשבעים על קדושת החיים, אך הורגים על הבדלי אמונה ורוצחים על מקום חנייה (כעניין שבשגרה); ונכון שבארץ ישראל חיים שני עמים שמקדשים את האדמה וחיים על החרב במקום לקדש את האדם הנהנה מפירות השלום – אם כך קל וחומר שנכון בעינינו שאנשי החינוך בכל מקום ומצב יקבלו על עצמם את האתגר של ביסוס אותן עמדות והתנהגויות שהוכיחו את עצמן כמקדמות שלום, חיים משותפים, אי-אלימות והרמוניה חברתית.

עלינו לאפשר למורים תנאים של חיבה וצמיחה, לאתגר אותם בסטנדרטים גבוהים, לטפח את השכלתם וכישוריהם, להרחיב את האוטונומיה המקצועית שלהם בהתפתחותם האישית ובבניין שדרתם המקצועית.

המוקד השני הוא ביסוס צדק חברתי ושוויון הזדמנויות. מעבר לעמדותיהם האישיות של אנשי חינוך והוראה בענייני אידיאולוגיה ודת (ימנים או שמאלנים, דתיים או חילונים), האתיקה החינוכית מחייבת להעמיד לכל ילד וילדה תנאים נאותים והזדמנות הוגנות להתפתחות תקינה והתחנכות הולמת. עיקרון זה מחייב מאבק להבטחת הסדרים של צדק חברתי ושוויון הזדמנויות הן במישור של החברה הרחבה (מיגור העוני, צמצום פערים מעמדיים, שבירת

החיץ בין פריפריה למרכז, ייצוג הולם ומדיניות רב-תרבותית) והן במישור החינוכי בבתי הספר ובחינוך הבלתי פורמלי (חיזוק החינוך הציבורי, תקצוב דיפרנציאלי, תמיכה בבעלי צרכים מיוחדים, רגישות בין-תרבותית, תכניות טיפוח והעצמה וכדומה).

המוקד השלישי הוא טיפוח תשתיות רחבות של השכלה ותרבות יחד עם כישורי חשיבה, שיפוט וטוב טעם. השפה המושגית והשיח הרציונלי הם מסימני ההיכר המובהקים והייחודיים שלנו כבני אדם: הם המאפשרים לנו לרכוש דעת ולהפיצה, לתהות על הנכון והראוי ולבקר את המוסכם והמצוי, לכוון את מעגלי התרבות ונורמות ההתנהגות, לבסס הסדרים פוליטיים דמוקרטיים והגונים ולשכלל את דרכינו בהגות, במדע, במוסר, במשפט ובאמנות. יתר על כן, כפי שניסח זאת הפילוסוף ויטגנשטיין, "גבולות לשוני הם גבולות עולמי", בכלל זה יכולת פיענוח מציאות חיי וכוחי להשתתף באופן מושכל וביקורתי בעיצובה. על בסיס קלאסי זה, על רקע מסחור תרבות הפנאי ולאור הפיחות במעמדם של האידיאלים האינטלקטואליים של עושר לשוני, רוחב דעת, עמקות מחשבתית, רפלקטיביות ביקורתית ופוריות רוחנית – נדרש מאמץ חינוכי מיוחד וממוקד לטיפוח תשתיות רחבות ואיכותיות של השכלה, תרבות וכישורי חשיבה, דמיון, יזמות ויצירה. ללא מאמץ חינוכי שכזה נביא על עצמנו את ניצחון תרבות הרייטינג, הפוליטיקה האורוליאנית, המסחור המניפולטיבי והתועלתנות הטכנוקרטית, ויהיה בכך משום הפסד גדול לאדם, לחינוך ולתרבות; עוד מגמה של דה-הומניזציה שאסור למחכים להישאר שאננים למולה.

חשוב שלנגד עינינו יעמדו האיכויות הפדגוגיות שגלומות בקלאסיקות של התרבויות העתיקות ובמשנות החינוכיות: כאלה שאינן משועבדות לאינטרסים של הממסדים הפוליטיים וקבוצות העניין, אלא מנסות להצביע על המעולות והנאצלות שבתכונות בכיה האדם ועלה הדרכים לטפח אותן בעשייה החינוכית.

המוקד הרביעי הוא פיתוח תרבות אזרחית דמוקרטית שבמרכזה כבוד האדם וחירויות הפרט, הגינות בין-אישית, פתיחות רב-תרבותית והתנהלות אחראית, פלורליסטית, סובלנית ומרוסנת. מן הצד האחד, אין לנו בני האדם גנים דמוקרטיים וגם לא תוכנת הפעלה מולדת להעדפת ההומניות וההגינות, החסד והסובלנות; מן הצד האחר, כשאנו מקפידים לנהוג על פי היסודות המעולים שבטבענו ולדבוק בסטנדרטים הגבוהים ביותר של תרבותנו – או אז מתגלים בני האדם בשיא תפארתם כבריות הדואגות לצלם האנוש של כל אחד ואחת והמגשימות הלכה למעשה אידיאלים הומניסטיים, דמוקרטיים ורב-תרבותיים. כפי שניכר במאבקים הפוליטיים של ימינו – במדינות ערב ובמערב, ברוסיה הגדולה, בדרום אמריקה ובמזרח – הדמוקרטיה היא "עניין מסובך לבני האדם לענות בו". אין בה קיצורי דרך: יש לה קיום ותוחלת רק כשתשתיותיה עמוקות הרבה יותר מהסדרים פורמליים של בחירות וממשל ומושרשות בדפוסי חשיבה ושרירי אופי תומכי דמוקרטיה. הוקרת כבוד האדם והתעקשות על שוויונם של כל אחד ואחת, פתיחות דעת וחשיבה ביקורתית ומורכבת, גישה פלורליסטית

ועמדה סובלנית, תרבות שיח משוכללת ודיאלוגיות בין-תרבותית – את המידות הטובות של האישיות הדמוקרטית נדרשים לטפח אנשי החינוך וההוראה. רק הם שיכולים באופן שיטתי, רגיש ומושכל להגיע אל כל ילד וילדה ולפתח בהם את המידות הטובות שיבשילו בימי בגרותם לברכות הדמוקרטיה.

המוקד החמישי הוא אורח חיים בריא והבטחת הקיימות הסביבתית. בצד קדושת החיים דומה ש"העיקר הבריאות" הוא כמיהה אנושית המקובלת על הכול. ולמרות זאת, תעשיית ענק חובקת עולם ועתירת ממון פועלת בשיטתיות ובנכלוליות לפתות את בני האדם בכלל ואת הצעירים בפרט לצרוך מזונות מלאכותיים שהרסניים לבריאותם, לאמץ דימויי גוף מפוברקים שפוגעים בשלומם ולשקוע ב"תרבות המסכים" המרחיקה אותם מקשרים בין-אישיים ומנכרת אותם מעצמיותם. בה בעת "אימא אדמה" – הבית המשותף האחד והיחיד של משפחת האדם – נתונה תחת "דריסות רגל" תובעניות שמכלות את החינויות האקולוגית והקיימות הסביבתית, מחסלות בשיטתיות את משאבי הטבע ומגוון המינים ומאיימות על עולם האפשרויות העתידיות של הדורות הבאים – ילדים, גורים וניצנים. בריאות וקיימות אינן מונחים אקדמיים מנוכרים או מתנשאים, אלא צווי חיים למורים ולמחנכים: זו החובה החינוכית להעצים את הצעירים כך שיפתחו בתבונה את גופם ואת נפשם, ינהגו ברגישות ובאחריות בסביבתם, ובכלל, ילמדו לא לחמוד תמיד "עוד ועוד ועוד", אלא יכירו בשלווה של "עשיר השמח בחלקו" ובהרמוניה של חיים עם הטבע ולא על חשבונו.

נפתח בכך שנדרשת מדיניות ממשלתית מוצהרת וישימה אשר מציבה כמטרה את קידום הריבונות החינוכית והאוטונומיה המקצועית של המורים כתנאי חיוני לקידום חינוך איכותי ושוויוני לכלל ילדי ישראל. משמעות הדבר היא חתירה למצב חדש שבו אנשי החינוך וההוראה (מהעיון, המחקר והמעשה) יהיו אלה הקובעים את סדר היום החינוכי ולא עוד כנועים לממסדים הפוליטיים ונושאי דברם של קבוצות הכוח והאינטרס בחברה. הקמת "רשות החינוך" או "המועצה הלאומית לחינוך" היא צעד אחד מבורך בכיוון זה.

המלצות

במישור המדיניות-פורמלי נדרש מהלך לקידום שיתוף פעולה בין ארגוני המורים, משרד החינוך והמוסדות האקדמיים להכשרת אנשי חינוך והוראה כדי להגיע למסמכי חזון מוסכמים של האתיקה המקצועית בחינוך ושל ליבות תוכני הלימוד ודרכי הפדגוגיה. עוד במישור זה נדרש מהלך מנהיגותי מצד הממשלה לקידום מעמדם של אנשי החינוך וההוראה – במונחים של יוקרה ציבורית, שכר הולם, איכות מקצועית, "תנאים של חיבה" ואמון קהילתי-חברתי.

נדרשת מדיניות ממשלתית מוצהרת וישימה אשר מציבה כמטרה את קידום הריבונות החינוכית והאוטונומיה המקצועית של המורים כתנאי חיוני לקידום חינוך איכותי ושוויוני לכלל ילדי ישראל.

במישור הפיתוח האישי והמקצועי של המורים, כך שיוכלו להתייבב לפני התלמידים כסמכות פדגוגית אמיתית וכאנשי חינוך ראויים לשמם, נדרשת השקעה רבה בטיוב תהליכי ההכשרה והטיפוח – לפני כניסתם לתפקיד ובשנות עבודתם. הדגשים החדשים חייבים לכלול את יסודות המוטיבציה והכשירות של המועמדים להוראה. לאלה יש להוסיף את פיתוח התשתיות של השכלה ותרבות, טיפוח חדות למידה וצמיחה אישית, פיתוח מידות טובות אינטלקטואליות ומוסריות, בניית עצמיות אוטונומית ואותנטית, העצמת כישורי הרפלקטיביות הביקורתית והיזמית וגיבוש שדרה פרופסיונלית אידיאליסטית ואקטיביסטית בדבר השליחות החינוכית והדוגמה האישית.

יש להעצים את אנשי החינוך בהיבטים המשולבים של תחושת ערך עצמי, אוטונומיה מקצועית, עושר תרבותי-השכלתי, פוריות רוחנית ואקטיביזם חינוכי. כך יתפתחו מטכנאים ופקידים של הוראה לכדי אנשי חינוך שמפגינים מופת אישי, מקרינים אכפתיות אוהבת ומכבדת כלפי תלמידיהם, מגלים כישרון בבניית תכניות לימוד מותאמות ופורצות דרך לקהלים ולצרכים, ומשמשים לתלמידיהם משאב פורה ומפורה של העשרה והשראה.

במישור הבית ספרי נדרשת הרחבה משמעותית של גבולות האוטונומיה המקצועית של המורים בהתקנת תכניות הלימודים, בדרכי הנגשתן ובאופני המדידה וההערכה – על פי צורכי התלמידים, מאפייני הקהילה וההתרחשויות באקטואליה החברתית-תרבותית. עניין זה מחייב לשנות את דפוסי הפיקוח, כך שירבו בהם יסודות התמיכה וההעצמה ויפתחו יסודות הכפייה וההכתבה. וכך גם בעניינים של חינוך ערכי ואזרחי: מן המורים יש לתבוע מעורבות בעלת אופי אינטלקטואלי מאתגר ומעורר, פלורליסטי, סובלני והוגן; ומן המנהלים והמפקחים יש לדרוש שיעמידו למורים תנאים של מוגנות, אמון במסוגלותם ותמיכה אל מול "סערות" אפשריות מצד התלמידים, ההורים וחברי הקהילה.

ונסכם באמירה אופטימית המבוססת על תצפיות והתנסויות משדה ההוראה. כאשר מעצימים אנשי חינוך בהיבטים המשולבים תחושת ערך עצמי, אוטונומיה מקצועית, עושר תרבותי-השכלתי, פוריות רוחנית ואקטיביזם חינוכי – או אז מתחולל פעמים רבות "נס מקצועי". מטכנאים ופקידים של הוראה הם צומחים ומנכיחים את עצמם כמנהיגים חינוכיים: מפגינים מופת אישי, מקרינים אכפתיות אוהבת ומכבדת כלפי תלמידיהם, מגלים כישרון ויזמות בבניית תכניות לימוד מותאמות ופורצות דרך לקהלים ולצרכים, ומשמשים לתלמידיהם משאב פורה ומפורה של העשרה והשראה. מתוך שפעת אישיותם, גישתם האינטלקטואלית, נדיבותם הפדגוגית ויכולתם הדיאלוגית הם עושים למען תלמידיהם את החשוב מכול: מעוררים בהם את הארוס הפדגוגי והאחריות האנושית והחברתית. כדברי הפילוסוף והמחנך סוקרטס, כדי "שיהיו מתקינים עצמם להשביח ככל האפשר".